

VIJFHONDERD JAAR LANDGOEDEREN IN DENEMARKEN (II)

J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Anlæg, interiør og have* [J. Erichsen, M. Venborg Petersen, ed., *Herregården. Menneske - Samfund - Landskab - Bygninger* (4 dln.; Copenhagen: Nationalmuseet, 2004-2006)] dl. 2, 308 p., ill.

Deense landgoederen uit de afgelopen vijf eeuwen staan centraal in het fraai uitgegeven werk *Het landgoed. Gebouwen-complex, interieur en tuin*. Zoals de ondertitel aangeeft, richt de studie zich op het landgoed als geheel. Naast de architectuur van het hoofdgebouw, en de eventueel daarbij gelokaliseerde stallen, komen de inrichting van het huis en de vormgeving van de tuin uitgebreid aan de orde. Het onderzoek ernaar moet een beeld bieden van het gebruik van de landgoederen in het leven van alledag, van de idealen waaraan ze moesten beantwoorden en van de wijzigingen die nodig waren om te kunnen voldoen aan de veranderende tijdsidealen en levensstijlen. Het hier besproken werk is het vervolg op het eerste deel (uit een serie van vier delen), dat gerecenseerd werd in *Virtus XI* (2004). De reeks wordt alleen compleet verkocht en is bij het verschijnen van het tweede deel al niet meer verkrijgbaar. De uitstekende beeldredactie door John Erichsen en de indrukwekkende vormgeving, die ook typerend is voor dit tweede deel, zullen hieraan mede debet zijn geweest. Meer dan 250 landschapsfoto's, interieurbeelden en reproducties van oude illustraties, foto's, kaarten en schilderijen, waarvan het overgrote merendeel in kleur, zijn hierin opgenomen. Het boek telt vier hoofdstukken die de

ontwikkelingen na de Reformatie van 1536 in Denemarken chronologisch beschrijven. De studie eindigt rond 1920. Na de gedwongen omzetting van de majoraten en fideï-commissen in privé-eigendom (1919) zou nog slechts incidenteel nieuw- en verbouw plaatsvinden. Het eerste hoofdstuk, van de hand van Birgitte Bøggild Johannsen en Hugo Johannsen, heeft de titel 'Aristocratie en Renaissance' meegekregen. De eerste term verwijst naar de periode tussen 1536 en 1660 waarin de topelite van de adel, samen met de koninklijke regering, het bestuur over Denemarken in handen had. Vooral in de tweede helft van de zeventiende eeuw, toen de hang naar de symmetrie en elegance van de renaissance samenviel met economische welvaart en politieke rust, namen de bouwactiviteiten op de landgoederen toe.

De landgoederen getuigden van de machtspositie van de adel. Met hun vele torens en spitsen staken de gebouwen uit de renaissanceperiode de kerken naar de kroon. Ook werden toegangspoorten en siergevels met verwijzingen naar de oudheid geplaatst ten einde de status van de landgoedeigenaar aan te geven. Het verdedigende karakter dat zo kenmerkend was geweest voor de middeleeuwse burchten kreeg nu vooral een symbolische functie. Binnenshuis kwam de adelscultuur met haar nadruk op afkomst, opleiding en vroomheid tot uitdrukking in de *Ahnengalerie*, de inrichting van bibliotheken en kabinetten, en de aanwezigheid van kerken en kapellen. Er kwam een nieuwe levensstijl op, zoals onder meer blijkt uit de inrichting en functies van het hoofdgebouw. Het interieur moest nu voldoen aan de eisen van comfort. Daarom werden gobelins aan de wanden gehangen en gestoffeerde stoelen bij de open haard geplaatst. Het hoofdge-

bouw werd namelijk in toenemende mate gebruikt om in te wonen en te leven, gasten te ontvangen en het landgoed te besturen. Daarbij groeide de ruimtelijke afstand tussen de adelsfamilie en het personeel.

Het tweede hoofdstuk, geschreven door John Erichsen, is eveneens vernoemd naar een periode en een stijl: 'Absolute monarchie en barok'. Het verschil tussen de periodeaanduiding en het bestudeerde tijdperk kan hier tot enige verwarring leiden. Officieel kwam in Denemarken in 1848 een einde aan de monarchie, terwijl het stuk van Erichsen de periode tot ongeveer 1760 bestrijkt. Het begin van de monarchie in 1660 is wel een cruciaal moment. De eerste absolute vorst, Frederik III, reduceerde de politieke macht van de adel en bood de burgerij de mogelijkheid om grond te bezitten en een titel te verwerven. De adel verloor zijn militaire functie ten gunste van representatieve taken aan het hof. De theatraliteit van de barok kwam hier goed mee overeen en maakte het mogelijk om de stijl en de vormen van het hofleven te verplaatsen naar de landgoederen.

De huizen op het platteland werden in dit tijdvak comfortabeler en overdadiger ingericht. Erichsen beschrijft hoe zachte zitmeubels, goede verwarmingsmogelijkheden in de vorm van ijzeren ovens, versierde (pleister)plafonds en wandversieringen werden geïntroduceerd. Daarnaast liet men lichtere kleuren aanbrengen en werden gordijnen en kroonluchters opgehangen. Er vond bovendien een functionele differentiatie plaats in het ruimtegebruik. Het contact met de bedienden nam daarnaast af en verschoof letterlijk naar de achtergrond door het corridorsysteem. Plattegronden tonen hoe een gangenstelsel ontstond dat de route van het personeel verlegde tot ach-

ter de coulissen van het adellijke leven. Vooral dankzij de opkomst van de titeladel en de grootgrondbezitters naast de oude adel werd er, ondanks de slechte economische omstandigheden, toch relatief veel gebouwd en gemoderniseerd. De grootste bouwactiviteiten vonden plaats in de tweede helft van de zeventiende eeuw en na 1740. De introductie van de barok leidde ertoe dat de grachten en torens uit de renaissancetijd verdwenen. Hiervoor in de plaats kwamen rechthoekige huizen met grote rechthoekige ramen. Dankzij de omvang van de ramen en de symmetrische lijnen die doorliepen in de tuin werd het huis met de omgeving verbonden. In hun ontwerp werden hoofdgebouw, tuin en ook de belangrijkste stallen als eenheid gedacht.

Een elegante beschrijving van barok en rococo vinden we overigens in het derde hoofdstuk. De auteurs Ulla Kjær en Vibeke Andersson Møller omschrijven de barok als de poging van de mens om zijn invloed op de natuur te doen gelden, terwijl de rococo probeerde om de natuur binnen te brengen in de door de mens gecreëerde wereld. In de loop van de achttiende eeuw ging men deze natuuropvattingen als kunstmatig beschouwen. Deze cultuurkritiek van filosofen als J.J. Rousseau vond ook ingang in Denemarken. Er kwam een nieuw ideaalbeeld van de natuur en de oorspronkelijke mens hierin. Naar deze stroming wordt verwezen met de titel van het derde hoofdstuk: 'Nieuwe idealen'. Daarin staat de periode van het midden van de achttiende eeuw tot het einde van de absolute monarchie (1848) centraal. Het verband tussen staatsvorm en stijl, waar de vorige titels naar verwezen, is nu losgelaten.

Het landgoed kreeg in deze periode het karakter van een buitenplaats waar de

Fuglsang (1868-1869) illustreert het historicisme met zijn bewuste hergebruik van verschillende historische stijlen en architectonische motieven. Vooral de verwijzingen naar de Nederlandse renaissance springen in het oog. Onder meer de rode bakstenen, de horizontale banden van wit zandsteen, het koper boven de uitstekende ramen en de versierde gevelankers refereren aan de periode rond 1600, toen de macht van de adel in Denemarken zich op een hoogtepunt bevond (foto Roberto Fortuna, Het landgoed, dl. 2).

adel vooral in de zomermaanden vertoefde. Status speelde nog steeds een rol maar werd niet zozeer meer ontleend aan de economische basis van de familie. De stallen verdwenen dan ook uit het zicht van het hoofdgebouw. Daarentegen gingen men meer en meer op in de juiste landschappelijke positionering van het hoofdgebouw en, vooral vanaf het einde van de achttiende eeuw, in het ontwerp van landschapstuinen. Het resultaat van de adellijke inmenging in de natuur vond men zo belangrijk, dat vele tuinen bij feestelijke gelegenheden voor het publiek werden opengesteld. Zo bezochten in de zomer van 1768 bijna tienduizend men-

sen het park van het landgoed Bernstorff in Gentofte, nabij Kopenhagen.

De hang naar natuur en oorspronkelijkheid kwam eveneens tot uitdrukking in de levensstijl. Mensen brachten graag tijd door in een natuurlijke omgeving en hun kleding werd eenvoudiger. Ook binnenshuis overheerste de eenvoud, terwijl de architectuur erop gericht was om huis en tuin in direct contact met elkaar te brengen. Het woonhuis van de adellijke familie was in de regel kleiner dan voorheen. Zowel de buitenhuisfunctie van het hoofdgebouw als de economische omstandigheden speelden daarbij een rol. In het neoclassicisme kwamen de adellijke idea-

len tot uitdrukking. Zoals Kjær en Andersson Møller schrijven, probeerde het neoclassicisme niet zozeer de stijl van de klassieke oudheid te imiteren, maar ging het om een inleven in deze periode ten einde zo dicht mogelijk te komen bij het oudste en daarmee het meest oorspronkelijke. Rond 1800 verving een meer burgerlijk en iets monumentalere Franse empire stijl het neoclassicisme. In de jaren 1840 volgde een neutraler laat-classicisme of Biedermeier.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw tot de jaren 1920 kende het landgoed zijn 'Laatste bloei', zoals de titel van het slothoofdstuk luidt. Hiermee verwijst de auteur Rikke Tønnes naar de ongeëvenaarde vernieuwingsdrift van de landgoedeigenaren. De massale verkoop van pachtgronden vormde hiervoor de belangrijkste economische basis. Typerend voor deze periode is de variatie in stijl. De grote gemene deler vormt het historicisme. Bewust werd gelijktijdig gebruik gemaakt van verschillende stijlen en motieven. Natiebesef en een sterk standsbesef speelden daarbij een rol. Het internationale fenomeen van het historicisme manifesteerde zich dan ook in nationale zin. Zo werd in deze periode nadrukkelijk gerefereerd aan de rijkdom van de Deense adel en zijn machtspositie in het verleden.

Tønnes verbindt de veelheid aan stijlen die in deze periode naast elkaar werden gebruikt, met het opkomende individualisme dat ten grondslag lag aan de overwegend burgerlijke idealen van de adel. Alhoewel het correcter lijkt om te stellen dat adel en burgerij in deze periode dicht bij elkaar kwamen in plaats van te spreken van verburgerlijking, dekt deze term goed de huiselijkheidsidealën die opgeld deden. Binnen de muren van het woonhuis stond het familieleven van het

kerngezin centraal. In het leven van alledag trokken de ouders meer op met hun kinderen, hetgeen onder meer tot uitdrukking kwam in de nabijheid van de kinderkamers bij de ouderlijke slaapkamer. De vrouwen hielden zich in de regel bezig met het toezicht op het huishouden en met activiteiten als lezen, musiceren en borduren. De grens tussen het privé-leven binnen de muren van het landgoed en het publieke domein werd voornamelijk overschreden door mannen. Zelden echter leefde de familie volledig afgesloten van de omliggende wereld. Vaak was er sprake van een druk gezelschapsleven.

Het werd nu minder belangrijk gevonden om stringente stijleisen na te leven dan om een eigen, individueel stempel op het landgoed te drukken. Exterieur en interieur hoefden niet langer een stijleenheid uit te maken. De inrichting van een kamer werd mede beïnvloed door zijn functie. Toch lijkt het mogelijk om enkele stromingen te herkennen. In Denemarken leidde het historicisme tot de opleving van de neogotiek en later van de neorenaissance. Tegen het einde van de negentiende eeuw volgde een periode waarin vooral de neobarok grote populariteit kende.

Al de getoonde transformaties die de landgoederen in de afgelopen eeuwen ondergingen, voltrokken zich niet in een nationaal vacuüm. Ter illustratie: de bouw van het vestingslot Kronborg in de jaren 1570-'80 trok vele handwerklieden uit de Nederlanden naar Helsingør. Vanuit deze plaats verspreidden zij zich vervolgens over Denemarken en gaven nieuwe impulsen aan de binnenlandse architectuur. De invloeden uit de Lage Landen, vooral in de vroegmoderne tijd, blijken eveneens uit gehanteerde stijlbenamingen als Nederlandse renaissance, Nederlands palladianisme en Nederland-

se barokklassiek. Ondanks dat er vanaf het einde van de achttiende eeuw een sterke toename plaatsvond in het aantal architecten en uitvoerders op de bouwplaats met een Deense opleiding, bleef er sprake van een internationaal fenomeen. De auteurs van dit deel zijn voornamelijk kunst- en architectuurhistorici die hun sporen ruimschoots hebben verdiend. In dit boek slagen zij er in om een duidelijk beeld te schetsen van de landgoederen in de verschillende periodes. De hoofdstukken lopen inhoudelijk naadloos in elkaar over en vormen tezamen een goed vervolg op het eerste deel. Wat dat betreft hebben de redacteurs uitstekend werk geleverd. Een enkele keer wil een duidelijke en goed geplaatste stijlomschrijving helaas nog wel eens ondergeschikt zijn aan de doelstellingen van het boek. De verschillen in de titels van de hoofdstukken wekken bovendien enige verwarring. Hoe laten de hoofdstukken zich beoordelen als de doelstellingen uit de 'Inleiding' als maat worden genomen? In de regel nemen het hoofdgebouw, de tuin en de belangrijkste stallen voorzover het dagelijkse leven van de eigenaar zich hierover uitstrekte geen gelijkwaardige positie in. Het is bijna vanzelfsprekend dat de meeste aandacht uitgaat naar de architectuur en de inrichting van het hoofdgebouw, gevolgd door de vormgeving van de tuin. De bespreking van de renaissancetuinen is zelfs marginaal. Hetzelfde geldt voor de stallen die onderdeel uitmaakten van de barokke gebouwencomplexen. Dergelijke verschillen tussen de hoofdstukken worden echter alleen maar expliciet wanneer het werk grote eenheid kent. De auteurs zijn er allen in geslaagd om de veranderende levensstijlen te schetsen en de wisselwerking die daarbij optrad met de vormgeving en inrichting van het woonhuis. Het tweede deel van *Het land-*

goed wilde meer zijn dan een architectuur- en kunsthistorisch naslagwerk en is daar ook ten volle in geslaagd. Zoals al eerder opgemerkt, heeft de aantrekkelijke vormgeving daarbij een uiterst belangrijke ondersteunende functie.

Nikolaj Bijleveld

VERSAILLES ZONDER FRANJE

Jeroen Duindam, *Vienna and Versailles. The courts of Europe's dynastic rivals, 1550-1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 349 p., ill.)

De kameel en het oog van de naald

Het eerste boek dat ik van mijn zakgeld aanschafte, was getiteld: *Lodewijk XIV. De Zonnekoning*. Het betrof een deel in de reeks *De Groten van alle tijden*, een uitgave van de Geïllustreerde Pers, met veel plaatjes en weinig tekst. Achteraf beschouwd verbaas ik mij over die aanschaf. Waarom is een ventje van dertien gefascineerd door een vorst van eeuwen geleden, die zich bovendien – vanuit onze tijd bezien – bijzonder *macho* gedroeg en zich tegelijkertijd uiterst potsierlijk en verwijfd uitdoste? Is mijn fascinatie een uiting van een persoonlijk aberratie? Of is hier meer aan de hand?

Tijdens het studiejaar 1985-1986 verzorgden J. Aalbers en J.H. von Santen aan de Universiteit Utrecht een inspirerend werkcollege 'hofcultuur in de vroegmoderne tijd'. Ik herinner mij in het bijzonder een sessie waarbij de gevorderde student Jeroen Duindam een enthousiasmerende bijdrage leverde over het hof van Lodewijk XIV aan de hand van de *Mémoires* van De Saint-Simon. En nu ligt